

УДК 347.95
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.204>

Г. Я. Тріпільський
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0003-2251-497X

ЗВУЖЕННЯ ПІДСТАВ ДЛЯ КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У СВІТЛІ ПРАВА НА СУД

У статті розглянуто питання обґрунтованості обмеження права на касаційне оскарження судових рішень нижчестоячих судів як складової частини права на суд, що відбулося внаслідок уведення в дію касаційних фільтрів 15 січня 2020 р. Проаналізовано сутність і зміст внесених змін до ЦПК України, характер обмежень права на касаційне оскарження рішень судів першої інстанції та постанов суду апеляційної інстанції. Зазначено сутність і зміст відповідних касаційних фільтрів. Розкрито поняття та зміст принципу забезпечення касаційного оскарження судових рішень через призму національного законодавства. Досліджено зміст права на касаційний перегляд судових рішень у розрізі права на справедливий суд, гарантованого Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод з урахуванням практики Європейського суду з прав людини і основоположних свобод у релевантних справах. Розглянуто питання відповідності втручання у право на доступ до суду шляхом уведення касаційних фільтрів принципам, які Європейський суд з прав людини застосовує у своїй практиці під час розгляду дотримання права на касаційне оскарження, гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проаналізовано законність мети введення касаційних фільтрів та прийняття відповідного законопроекту виходячи з пояснювальних документів, які були подані автором разом із законопроектом та які містили обґрунтування необхідності його прийняття. Розглянуто питання пропорційності втручання у право на касаційне оскарження зменшенню навантаження на Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду виходячи зі статистичної інформації щодо здійснення судом цивільного судочинства у 2019–2020 рр. Зроблено висновки щодо необхідності внесення змін до положень закону, якими встановлено касаційні фільтри.

Ключові слова: цивільне судочинство, касаційне оскарження судових рішень, касаційні фільтри, права людини, право на суд.

Tripulskiy G. Ya. LIMITING THE GROUNDS FOR CASSATION COMPLAINT AGAINST COURT DECISIONS IN THE LIGHT OF THE RIGHT TO COURT

The article considers the question of the validity of the restriction of the right to cassation complaint against court decisions of lower courts as an integral part of the right to court, which occurred as a result of the introduction of cassation filters on January 15, 2020. The essence and content of the amendments to the CPC of Ukraine, the nature of restrictions on the right to cassation complaint against decisions of courts of first instance and decisions of appeal courts are analyzed. The essence and content of the relevant cassation filters are indicated. The concept and content of the principle of ensuring the right to cassation complaint against court decisions through the prism of national legislation are revealed. The content of the right to cassation review of court decisions are studied in the context of the right to a fair trial, guaranteed by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, taking into account the case law of the European Court of Human Rights and Fundamental Freedoms in relevant cases. There has been considered the issue of compliance of interference with the right of access to court by introducing cassation filters with the principles applied by the European Court of Human Rights in its practice when considering compliance with the right to cassation, guaranteed by Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The legitimate aim of introduction of cassation filters and adoption of the corresponding amendments is analyzed based on the explanatory documents which were submitted by the author together with the legislation proposal and which contained the substantiation of necessity of its acceptance. The issue of proportionality of interference in the right to cassation to aim of the reduction of the burden on the Civil Court of Cassation within the Supreme Court is considered based on statistical information on the execution of civil proceedings by the court in 2019-2020. Conclusions were made on the need to amend the provisions of the law, which set cassation filters.

Key words: civil proceedings, cassation complaint against court decisions, cassation filters, Human Rights, right to a court.

Право на суд є основоположним правом людини, яке знайшло своє втілення у ст. 55 Конституції України [1]. Своєю чергою, невід'ємною складовою частиною такого права є можливість звернутися за переглядом судових рішень, у тому числі до касаційного суду, а забезпечення такого права є основоположним принципом цивільного судочинства [2].

Однак право на касаційний перегляд судових рішень в Україні не є абсолютним, воно відбува-

ється на умовах і в межах, визначених процесуальним законом, у тому числі законодавством можуть встановлюватися й певні обмеження такого права. Разом із тим кожне таке обмеження зву-жує можливість касаційного оскарження судових рішень, що становить втручання у право на суд та доступ до правосуддя.

Питаннями доступу до суду, у тому числі права на касаційне оскарження, займалися такі дослід-

ники, як Л. Зуєвич, Т. Дороботова, О. Штефан, І. Ярошенко. Разом із тим касаційні фільтри, введені в дію на початку 2020 р., що є об'єктом дослідження даної праці, не досліджені на разі належним чином передусім унаслідок своєї новизни, що підтверджує актуальність даної роботи.

15 січня 2020 р. до ЦПК України Законом України № 460-IX були внесені зміни, а саме у ст. 389 «Право касаційного оскарження», якими було встановлено додаткові касаційні фільтри [3]. Так, змінами було передбачено, що за загальним порядком рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку або постанову суду апеляційної інстанції можуть бути оскаржені в касаційному порядку з підстави неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права виключно за наявності одного з критеріїв, визначених ч. 2 ст. 389 ЦПК України. Такими критеріями є неврахування судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні за застосування норми права висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду (крім наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку); необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні, за умови вмотивованого обґрунтування скаргником такого відступлення; відсутність висновку Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах; оскарження судового рішення з підстав, передбачених ч. 1, 3 ст. 411 ЦПК України, – розгляд і вирішення справи неповноважним складом суду, участь в ухваленні судового рішення судді, якому був заявлений відвід з обґрунтованих підстав, відсутність підпису будь-якого із суддів на судовому рішенні або наявність підпису судді, що не зазначений у судовому рішенні, участь в ухваленні судового рішення суддів, які не входили до складу колегії, що розглянула справу, розгляд справи за відсутності будь-кого з учасників справи, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання, порушення судом правил інстанційної або територіальної юрисдикції під час ухвалення судового рішення, прийняття судом рішення про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки осіб, що не були залучені до участі у справі, а також порушення судами першої або апеляційної інстанції норм процесуального права, що призвели до неможливості встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, а саме: якщо суд не дослідив зібрані у справі докази чи розглянув у порядку спрощеного позовного проваджен-

ня справу, що підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження, чи необґрунтовано відхилив клопотання про витребування, дослідження або огляд доказів або інше клопотання (заяву) учасника справи щодо встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, чи встановив обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів.

Внесенням вищенаведених змін та введенням у дію відповідних критеріїв було фактично звужено перелік випадків, коли в особи є право на касаційне оскарження рішень суду першої інстанції та постанов суду апеляційної інстанції порівняно із ситуацією до 15 січня 2020 р.

У зв'язку із цим слід відзначити, що одним із принципів цивільного законодавства України дійсно є забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення, але у випадках, установлених законом. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 25 квітня 2012 р. № 11-рп/2012 у процесі тлумачення норм ст. 55 Конституції України підтвердив вищевикладене, фактично вказавши, що право на оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій є складовою частиною конституційного права особи на судовий захист, але разом із тим законом можуть бути встановлені випадки, коли можливість апеляційного чи касаційного оскарження рішення не забезпечується [4].

Виходячи з наведених міркувань Конституційного Суду України, можна стверджувати, що гарантоване Конституцією України право на судовий захист можна трактувати таким чином, що гарантується право на касаційне оскарження будь-яких судових рішень, окрім випадків, коли законом безпосередньо встановлено, що таке рішення не може бути оскаржене в касаційному порядку. За таких обставин включення до цивільного процесуального закону додаткових критеріїв можливості касаційного оскарження судових рішень призводить до фактичного звуження наявного кола судових рішень, що можуть бути оскаржені в касаційному порядку, а отже, і до фактичного звуження обсягу права на касаційний перегляд та права на доступ до суду в цілому.

Своєю чергою, право на доступ до суду також є невід'ємною складовою частиною права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція), відповідно до якого будь-яка особа має право звернутися до суду за вирішенням її цивільного спору [5; 6]. Європейський суд з прав людини вказує, що права, закріплені в Конвенції, самі по собі не зобов'язують державу засновувати апеляційні чи касаційні суди; разом із тим у разі коли держава заснувала такий суд, вона повинна гарантувати, що на особу, яка буде звертатися до

такого суду, розповсюджуватимуться гарантії, закріплені у ст. 6 Конвенції [7]. У зв'язку із цим Європейський суд з прав людини відзначає, що п. 1 ст. 6 Конвенції дійсно підлягає застосуванню під час касаційного провадження у справі, однак при цьому спосіб, у який дані положення Конвенції застосовуються, мають залежати від особливостей такого провадження [8].

Виходячи з наведеного, видається, що звуження кола судових рішень, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку, призводить до зменшення випадків, коли особа може вирішити свої цивільні права у касаційному порядку, а тому введення додаткових касаційних фільтрів є втручанням у права та свободи, гарантовані Конвенцією, а тому має відповідати загальним вимогам Конвенції.

Наприклад, Європейський суд з прав людини відзначає, що право на доступ до суду не є абсолютним, воно може бути предметом обмежень, у тому числі щодо умов прийнятності апеляційних скарг, а держави можуть користуватися певною свободою розсуду у цьому питанні. Разом із тим такі обмеження не повинні обмежувати доступ людини таким чином або до такої міри, що порушується сама суть права; нарешті, такі обмеження не будуть сумісні з п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо вони не переслідують законну мету або якщо немає розумного співвідношення пропорційності між використовуваними засобами та метою, яку прагнуть досягти [9].

Виходячи з таких міркувань, можна стверджувати, що умови прийнятності касаційних скарг за аналогією також мають переслідувати законну мету та бути пропорційними використовуваним засобам.

Отже, касаційні фільтри, що були введені в дію 15 січня 2020 р., мають відповідати вищенаведеним вимогам.

У зв'язку з вищенаведеним слід звернути увагу на пояснювальну записку до проекту закону № 460-ІХ, згідно з якою метою запропонованих змін було забезпечення єдності та сталості судової практики і зменшення навантаження на Верховний Суд [10].

Разом із тим якщо взаємозв'язок між уведенням додаткових касаційних фільтрів та зменшенням навантаження на Верховний Суд є очевидним, то питання, як саме введення системи допуску сприятиме забезпеченню єдності та сталості судової практики, є більш дискусійним. У зв'язку із цим із тексту документу видається, що нові касаційні фільтри були спрямовані на усунення можливості ухвалення Верховним Судом взаємовиключних рішень. Однак наявність таких фільтрів жодним чином не обмежує Верховний Суд у змісті схвалюваних ним рішень. Так, відповідно до принципу *iusa novit curia* (суд знає закон), суд самостійно вибирає, які правові норми належить

застосувати до спірних правовідносин, у зв'язку з чим зазначення в касаційній скарзі висновків Верховного Суду, які, на думку особи, належить чи не належить застосовувати до правовідносин у даній справі, жодним чином не впливає на результати розгляду касаційної скарги.

За таких обставин забезпечення єдності та сталості судової практики є функцією та завданням суду, а не учасників справи, а законодавець фактично переклав тягар пошуку пов'язаних висновків Верховного Суду на особу – заявника касаційної інстанції.

Отже, питання законності мети у внесенні змін до ЦПК України щодо введення касаційних фільтрів у вигляді забезпечення єдності та сталості судової практики є щонайменше неоднозначним, та, на нашу думку, дана мета не може виправдовувати звуження права на справедливий суд та доступ до правосуддя.

Своєю чергою, у контексті зменшення навантаження на Верховний Суд не можна не відзначити, що навантаження на Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду в 2020 р. зменшилося порівняно з 2019 р. Так, кількість нерозглянутих касаційних скарг на кінець першого півріччя 2020 р. становила 12,7 тис, що є значно меншим від кількості нерозглянутих касаційних скарг на кінець першої і другої половин 2019 р. – 23,3 і 17,6 тис відповідно [11–13].

Разом із тим у першому півріччі 2020 р. до Касаційного цивільного суду надійшло на 3 тис звернень менше, ніж в аналогічному періоді 2019 р. При цьому кількість повернутих касаційних скарг у першій половині 2020 р. становила 4,2 тис проти 4,8 тис в першій половині 2019 р.

Із наведених даних видається, що введення додаткових касаційних фільтрів на початку 2020 р. не було основною причиною зменшення навантаження на Касаційний цивільний суд, що ставить під сумнів пропорційність заходів заявленої меті.

Під час розгляду питання пропорційності втручання у право на касаційне оскарження не можна не відзначити відносно високий відсоток скасованих чи змінених рішень за результатами касаційного перегляду. Так, у 2019 р. суддями Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду було скасовано 6,4 тис судових рішень, ухвалених нижчестоячими судами, що становить 32,2% переглянутих по суті судових рішень, змінено 367 судових рішень. Своєю чергою, у I півріччі 2020 р. суддями Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду скасовано 2,7 тис судових рішень, ухвалених нижчестоячими судами, що становить 30,5% переглянутих по суті судових рішень, змінено 240 судових рішень.

Отже, можна стверджувати про істотність обсягу судових рішень, що скасовуються або змі-

нюються Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду за результатами касаційного перегляду. За таких обставин є обґрунтованим припущення, що внаслідок застосування касаційних фільтрів та відмови у відкритті касаційного провадження серед касаційних скарг, провадження за якими у відкритті провадження було відмовлено, вірогідно, можуть бути такі скарги, які були б задоволені касаційним судом за умови відсутності касаційних фільтрів та, як наслідок, відкриття касаційного провадження у справі.

Інакше кажучи, уведення касаційних фільтрів призвело до зростання ризику неможливості перегляду судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій, ухвалених із неправильним застосуванням норм матеріального права або порушенням норм процесуального права.

Отже, видається що на даний момент під час розгляду питання пропорційності обмеження доступу до суду шляхом уведення касаційних фільтрів заявленій меті забезпечення єдності та сталості судової практики і зменшення навантаження на Верховний Суд, з одного боку, наявні сумніви у сприянні таких засобів досягненню відповідних завдань, а з іншого – ризик істотного порушення права на касаційне оскарження і справедливий суд унаслідок уведення таких обмежень.

За таких обставин видається, що касаційні фільтри, уведені Законом України № 460-IX від 15 січня 2020 р., на разі не досягли своєї мети, у зв'язку з чим обмеження доступу до правосуддя і втручання у право на суд, на нашу думку, на даний момент не може вважатися виправданим.

У зв'язку з наведеним питання відповідності касаційних фільтрів вимогам Конвенції має бути обов'язковим предметом повторного розгляду за появи нової статистичної інформації щодо обсягів навантаження на Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду та обсягу касаційних скарг, касаційне провадження за якими не було відкрито за результатами застосування касаційних фільтрів; за подальшої відсутності балансу між обмеження та заявленою метою касаційні фільтри мають бути переглянуті.

Підсумовуючи вищевикладене, уведення касаційних фільтрів Законом України № 460-IX від 15 січня 2020 р. є звуженням права на касаційне оскарження і втручанням у право на доступ до

правосуддя. Останнє, своєю чергою, є складовою частиною права на суд, гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у зв'язку з чим воно має відповідати критеріям законності, законної мети та пропорційності. Разом із тим на разі введені касаційні фільтри не досягли своєї мети, у зв'язку з чим таке втручання у право на суд не може вважатися виправданим. У подальшому питання виправданості втручання може бути розглянуте повторно з урахуванням нової статистичної інформації.

Література

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40–42. С. 492.
3. Закон України № 460-IX від 15 січня 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 29. С. 194.
4. Рішення Конституційного Суду України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text>.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
6. CASE OF GOLDER v. THE UNITED KINGDOM № 4451/70, 21 February 1975. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>.
7. CASE OF MONNELL AND MORRIS v. THE UNITED KINGDOM, № 9562/81, 9818/82, 02 March 1987. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57541>.
8. CASE OF DELCOURT v. BELGIUM, №2689/65, 17 January 1970. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-57467?TID=thkbhnilzk>.
9. CASE OF LUORDO v. ITALY, № 32190/96, 17 July 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61231>.
10. Пояснювальна записка до проекту закону № 2314 від 25 жовтня 2019 року. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67187&pf35401=506626>.
11. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді цивільних справ у I півріччі 2019 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_KCS_2019_1.pdf.
12. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2019 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Civil_sudu_2019.pdf.
13. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у I півріччі 2020 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/KCS_analiz_i_pivr_2020.pdf.